

Intill en stensättning i Bålsta

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Yttergran 48:1

Bålsta 1:596

Yttergran socken

Håbo kommun

Uppsala län

Mats Nelson

Intill en stensättning i Bålsta

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Yttergran 48:1

Bålsta 1:596

Yttergran socken

Håbo kommun

Uppsala län

Mats Nelson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2014

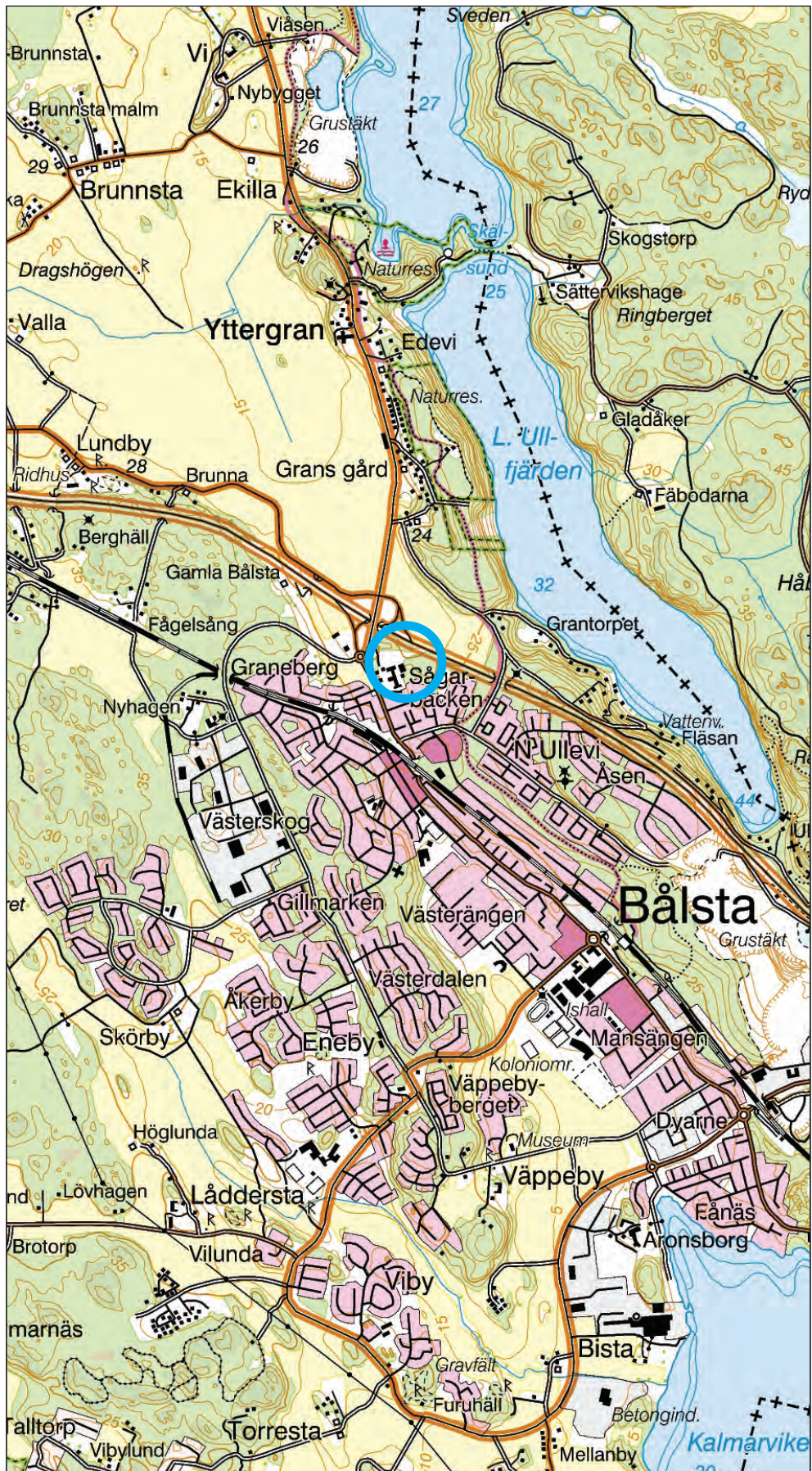
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-372-9

Tryck: Just Nu, Västerås 2014.

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö.....	6
Målsättning och metod.....	8
Undersökningsresultat.....	9
Referenser.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13
Bilagor.....	14
Schakttabell.....	14
Anläggningstabell.....	16

Figur 1. Bålsta med omnejd. Platsen för förundersökningen är markerad med en blå ring. Utdrag ur digitala terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala har Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) genomfört en förundersökning inom fastigheten Bålsta 1:596, Yttergran socken, Håbo kommun, Uppland. Uppdraget föranleddes av att fastighetsägaren, Lisbeth Helgöstm, ansökt om ingrepp i fornlämningen Yttergran 48:1 inför en planerad försäljning av tomten. Syftet med undersökningen var att klargöra om det fanns fler gravar i anslutning till den redan kända stensättningen Yttergran 48:1 samt att avgränsa fornlämningen inom den aktuella tomten.

Förundersökningen omfattade öppnandet av schakt som var mest omfattande närmast stensättningen i den nordöstra delen av undersökningsområdet. Utsträckningen av schaktningen begränsades av topografiska förutsättningar samt till förekomsten av anläggningar. Sammanlagt drogs 10 schakt med en total yta av 165 kvadratmeter, vilket motsvarar cirka 17 procent av den 944 kvadratmeter stora undersökningsytan. Flertalet av schakten drogs i östra delen av tomten, längs med krönet samt den västra slutningen av den moränrygg som stensättningen låg på. Fokus låg på att fastställa om de stenblock som låg i slänten kunde vara gravar.

På krönet av moränryggen påträffades en möjlig stenskrets, som ej kunde påvisas vara en grav. Längs den västra slänten påträffades en stensträng samt en stenbelagd anläggning med kolförekomst intill ett stort stenblock. Det noterades att ett upp till 0,2 meter djupt täcke av fin sand låg längs med delar av moränryggen, men saknades i andra delar. Avsaknaden av sand i vissa schakt kan tyda på erosion eller användning av platsen som sandtag. Den västra delen av tomten saknade anläggningar och var till stor del störd av modern aktivitet.

Vidare besiktades och gjordes inmätningar av Yttergran 48:1-2 samt en stensträng och ett röjningsröse i närheten av undersökningsområdet.

Inledning

Enligt länsstyrelsebeslut den 2 september 2014 tilldelades Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) uppdraget att genomföra en arkeologisk förundersökning inom fastigheten Bålsta 1:596. Lisbeth Helgöstm beställde och bekostade undersökningen som genomfördes första veckan av oktober 2014.

Uppdraget föranleddes av en ansökan om ingrepp i fornlämning inför en eventuell försäljning av fastigheten. Cirka 10 meter norr om den nordöstra fastighetsgränsen ligger fornlämningen Yttergran 48:1, som i FMIS beskrivs som en stensättning. Länsstyrelsen hade bedömt att ett område inom en radie av 50 meter från Yttergran 48:1 var föremål för en arkeologisk förundersökning. Mats Nelson var projektledare och biträdande arkeolog var Ingela Harryson.

Topografi och fornlämningsmiljö

Yttergran socken ligger norr om Bålsta centrum och längs västra sidan av Ullfjärden. Sockenkyrkan ligger i Yttergran by, cirka 2 km norr om undersökningsområdet. Kyrkan är daterad till 1100-tal och här står även en runsten rest av Stenbjörn (U646), vilken med all sannolikhet bör knytas till en vikingatida gård som hette Gran eller Yttergran (Modig 1989).

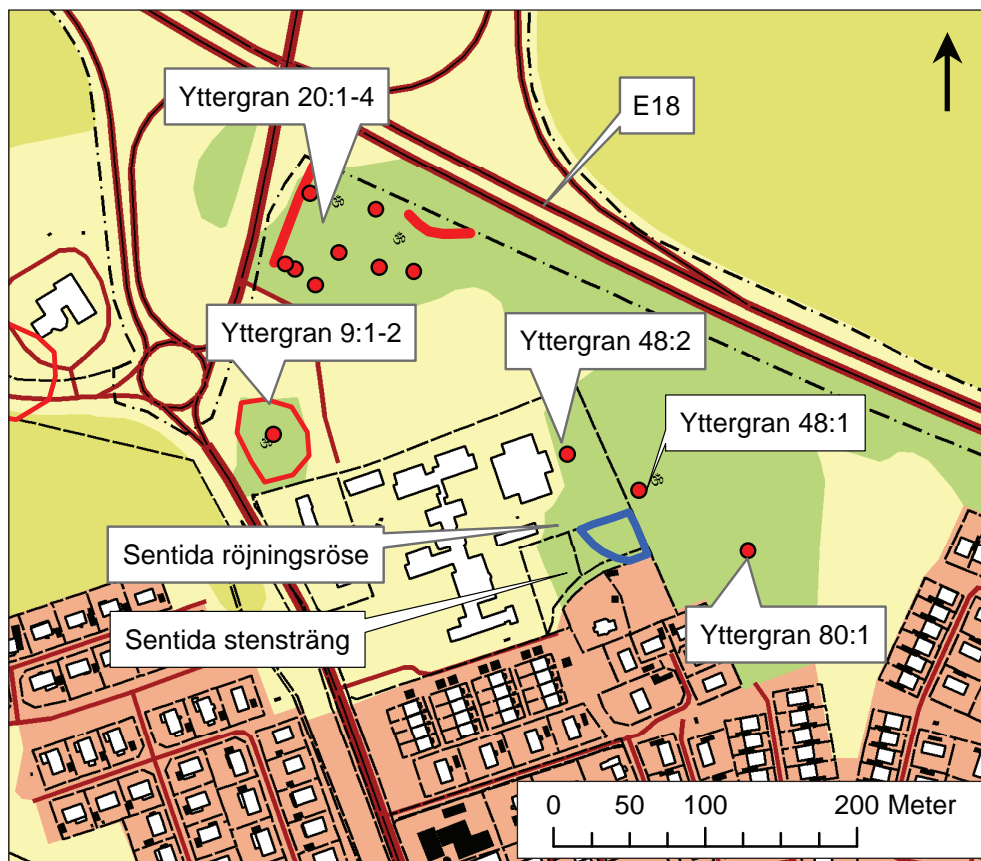
Fornlämningsområdet Yttergran 48:1-2 inventerades 1986 och är i FMIS registrerade som gravar. De ligger i området Sågarbacken, nära ett krön av en skogsbeklädd moränrygg på en höjd av cirka 30–40 meter över havet, och med en skolgård (Gransäterskolan) närmast åt väster. Området finns markerat som avgränsad skogsmark på kartor sedan mitten av 1800-talet. Under 1900-talet har sydvästra delen av fastigheten Bålsta 1:596 använts som grönsaksodling och varit bebyggt av växthus (Helgöstm, muntlig uppgift). I området 200 meter nordväst om undersökningsområdet finns kända boplatser och gravområden från järnåldern (Yttergran 20:1-4 och Yttergran 9:1-2), cirka 100 meter åt sydöst ligger ytterligare en möjlig stensättning (Yttergran 80:1).

Yttergran 48:1 var vid inventeringstillfället beskriven som en rund övertorvad och bevuxen stensättning som mäter cirka 7 meter i diameter, är 0,2 meter hög och med enstaka stenar i ytan med en storlek av 0,2–0,5 meter. Graven hade en gles kantkedja som var 0,2–0,5 meter hög och bestod av 0,5–0,8 meter delvis kantställda stenar (FMIS).

Yttergran 48:2 befinner sig cirka 45 meter nordväst om fastigheten. Den beskrivs i FMIS vara en kvadratisk, kraftigt raserad stensättning med en osäker karaktär. Fornlämningen hade en 7 meter lång sida och en höjd av 0,8 meter. Fyllningen bestod av 0,3–1 meter stora stenar som överlagrades av tegelrester och sprängsten. Det ansågs kunna röra sig om en stensättning som återanvänts som husgrund.

Boplatsoch gravområdet 9:1-2 slutundersöktes helt respektive delvis 1986 i samband med läggningen av den nya sträckningen av E18. Inom området fanns ett flertal stensättningar, en skärvstenshö, en hög samt stolphål, härdar och skärvstensflak. Platsen daterades till äldre järnålder, folkvandringstid och vendeltid. Fornlämningarna bedömdes vara utkanten av det större boplatsoområdet i nordväst (Modig 1989, Hermodsson 2010).

I ett område cirka 400 meter söder om undersökningsområdet utförde Riksantikvarieämbetet under 1990-talet slutundersökningar utmed Mälarbanans sträckning.

Registrerade lämningar

RAÄ	Typ
9:1-2	Boplats- och gravområde. Gravarna består av ett flertal stensättningar samt en hög, boplatslämningar i form av en skärvestenshög stolphål och härdar. Delundersökt. Äldre järnålder - vendeltid.
20:1-4	Boplats- och gravområde.
48:1-2	2 stensättningar, en rund och en kvadratisk.
80:1	Stensättning, möjlig.

Sentida, ej registrerade, lämningar

Röjningsröse	Ca ett dussin naturstenar, 0,5 x 0,5 - 1 x 1,5 m stora, löst lagda. 5,7 x 3,7 m stor och 1,6 m hög.
Stensträng	Ytligt lagda kantiga sprängstensblock, ca 0,5 x 0,5 m stora. N-S riktning. 23,4 m lång och 5,5 m bred. 0,5 m hög.

Figur 2 och tabell 1. Fornlämningsskarta över lämningar i närområdet. Utredningsområdet är markerat med blått. Utdrad ur digitala fastighetskartan. Skala 1:5 000.

I huvudsak undersöktes gravar och boplatser som kunde tidfästas till äldre järnålder. En slutsats som drogs var att det i området sannolikt fanns enbebyggelsekontinuitet från äldre järnålder fram till historisk tid (Franzén m.fl. 1996, Hermodsson 2010).

Undersökningsområdet ligger således i ett landskap med ett flertal boplatser och gravfält i närområdet som har daterats främst till äldre järnålder. Höjdläget och synbarheten för Sågarbacken, särskilt österut, gör platsen till ett attraktivt läge för anläggandet av gravar. Då moränryggen och dess slänter är täckt av ett stort antal stenblock finns potential för att blockgravar och fler stensättningar kan påträffas i området.

Målsättning och metod

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att avgränsa fornlämningen Yttergran 48:1 och fastställa om det fanns ytterligare gravar eller andra anläggningar inom undersökningsområdet som kunde knytas samman med Yttergran 48:1.

Schaktningen påbörjades och var mest omfattande i den nordöstra delen av undersökningsområdet, vilket var närmast Yttergran 48:1. Det öppnades schakt om dubbel skopbredd eller sammanhängande ytor. De topografiska förutsättningarna kom delvis att styra vart schakten lades. Schakten drogs nära intill stenblock för att upptäcka eventuella blockgravar och schakt vidgades där anläggningar framkom. Anläggningar avgränsades i plan och grovrensades. Schaktningen upphörde efter hand mot väst och syd när inte fler anläggningar påträffades och fornlämningsområdet ansågs vara avgränsat.

Dokumentation av schakt och påträffade lämningar gjordes genom inmätning med RTK-GPS, digitalfotografering och beskrivning. Inga fynd påträffades. För att få en bättre överblick och förståelse av närområdet gjordes besiktning och dokumentation även av fornlämningar och övriga lämningar intill undersökningsområdet (se tabell 1).

Figur 3. Moränryggen sedd från sydväst. Fotograferat av Mats Nelson.

Undersökningsresultat

Det öppnades tio schakt om sammanlagt 165 kvadratmeter, vilket utgjorde cirka 17 procent av den totala undersökningsytan (figur 4). Överlag var torvlagret tunt, cirka 0,05 meter djupt. De flesta av schakten grävdes i nordöstra delen av undersökningsområdet, längs krönet av moränåsen samt i dess väst och sydvästsluttning. Då inga anläggningar påträffades nedanför åsen gjordes inga vidare undersökning av den västra delen av undersökningsområdet som vidare bedömdes vara stört av sandtag och avfallshögar.

I schakten uppe på krönet fanns ingen eller väldigt lite sand. Avsaknaden av sand kan bero på svallning, erosion eller att den har avlägsnats för användning vid odling. I östra delen av åsryggen framkom ett ganska fint grus som påminde om vägbanksmaterial. Längs med västsluttningen norr om stensträngen fanns bitvis rikligt med fin sand, upp mot 0,2 meter tjockt lager, särskilt upp mot stensträngens nordsida. Under sanden framkom grusig morän. Nedanför stensträngen i öster försvann sandlagret nästan helt och underlaget utgjordes av grusig morän.

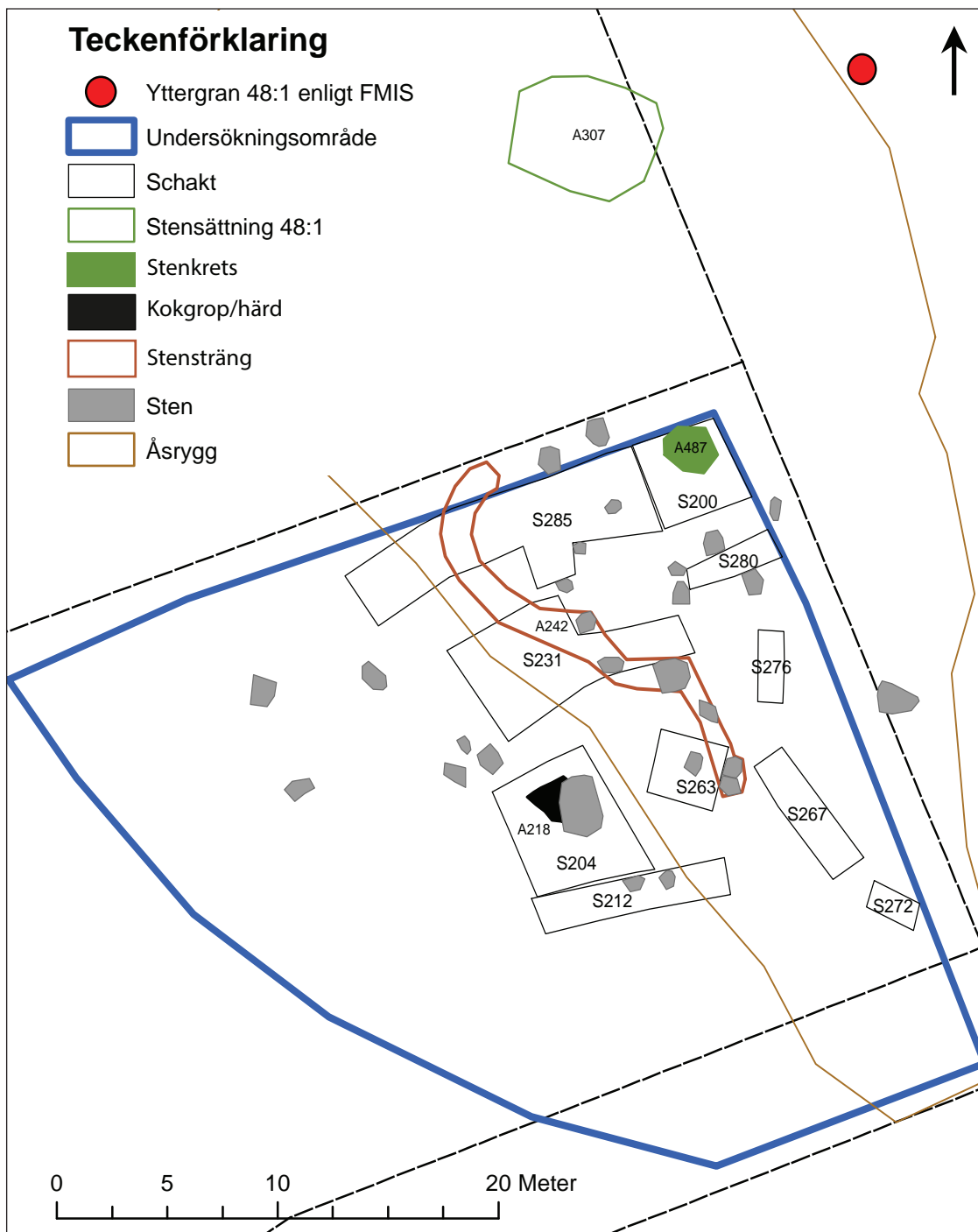
En möjlig kokgrop eller härd, A218, påträffades söder om ett 2×2,5 meter stort markfast stenblock i den sydvästra nederkanten av åsryggen. Anläggningen bestod av ett cirka 1 kvadratmeter stor yta täckt av 0,2–0,3 meter stora naturliga och kantiga stenar, med en gråsvart mörkfärgning i sydvästra kanten. Norr om blocket fanns en ansamling av träkol tillsammans med småsten.

En cirka 23 meter lång och 2 meter bred stensträng, A242, löpte längs med västsidan av åsryggen. Den var överlag glest byggd och föreföll bestå av både markfasta och placerade stenar med en storlek av 0,5–1 meter. I nordvästra delen krökte stensträngen av mot nordöst och var här förstärkt med tre rader sten. I sydöst var den ganska otydlig och sträckningen osäker.

En osäker anläggning, A487, som bestod av en halvcirkel med glest liggande och 0,3–0,5 meter stora stenar kring ett centralt mittblock som mätte cirka 0,4×0,8 meter. Anläggningen låg på krönet exponerad mot öster cirka 10 meter från Yttergran 48:1. Den bedömdes kunna vara en domarringsliknande stensamling och innehålla en gravsättning (Evanni m.fl. 2013). En undersökning gjordes av ett område med mörkfärgad sand centralt inom halvcirkeln men inga fynd påträffades. Anläggningen kunde ej fastställas vara en grav.

En besiktning och inmätning gjordes av stensättningen Yttergran 48:1, där det kunde fastställas att fornlämningen låg på krönet av åsryggen och var exponerad mot öster. Konstruktionen bestod av en gles lagd stenkrets med relativt toppiga stenar, 0,5–0,8 meter stora och 0,2–0,5 meter höga. Västra sidan verkade sakna en hel del stenar eller alternativt vara övertorvad. Med tanke på att torven överlag på krönet endast var cirka 0,05 meter tjockt så såg det ut som om mittenområdet var stenfritt. Således kan det vara lämplig att benämna Yttergran 48:1 som en stenkrets snarare än stensättning.

En besiktning gjordes även av den för Yttergran 48:1 närmast liggande fornlämningen, den osäkra stensättningen Yttergran 48:2. Det visade sig dock att den till största delen var övertäckt av ett omfattande röjningsröse som troligtvis tillkommit vid byggandet av Gransätraskolan och således kunde ingen bedömning göras av form eller konstruktionsdetaljer.

Figur 4. Schakt- och anläggningsplan. Utdrag ur digitala fastighetskartan. Skala 1:300.

En besiktning och inmätning gjordes även av en stensträng och ett röjningsröse väster om undersökningsområdet. Stensträngen löpte i nord-sydlig riktning och var cirka 23 meter lång samt 5–6 meter bred. Ytligt utgjordes stensträngen främst av upp till 1 meter stora mycket kantiga sprängstensblock och gav intrycket att vara från 1800-talet eller senare. Det är dock möjligt att en äldre konstruktionsfas låg under sprängstensblocken. Läget och sträckningen av stensträngen sammanfaller väl med den västra avgränsningen för Sågarbacken på historiska kartor. Norr om stensträngen och nära intill en av Gransätterskolans byggnader låg ett 5×3 meter stort och löst lagt röjningsröse. Röset bestod av ett dussintal naturliga block upp till 1,5 meter stora. Troligtvis har röset tillkommit i samband med byggandet av skolan.

Figur 5. Möjlig stenkerets, A487. Fotograferat från sydväst av Ingela Harrysson.

Figur 6. Kokgröp/härd A218. Fotograferad från väst av Ingela Harrysson.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Rikets allmänna kartverks arkiv (RAK)

Ekonomiska kartan 1951, Bålsta J133-11h1j66

Häradsekonomiska kartan 1859-63, Kalmarsand J112-75-2

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Fornminnesregistret (FMIS)

Otryckta källor

Lisbeth Helgöstm, muntlig uppgift

Litteratur

Evanni, L; Hamilton, J; Lindwall, L; Runer, J. 2013. *Gravfält och gårdstomt vid Äggelunda. Veddesta 2:1, Järfälla 28:2 och 364:1, Järfälla socken och kommun, Uppland*. Arkeologisk undersökning. UV Rapport 2013:110. Riksantikvarieämbetet.

Franzén, B; Göthberg, H; Karlenby, L. 1996. *Arkeologi på väg. Undersökningar för E18 Bålsta och Brunna : järnåldersbygd : RAÄ 11, RAÄ 82, 9 och 76, RAÄ 83, 37 och 84, Yttergrans socken, Uppland*. Rapport 1996:11. Riksantikvarieämbetet.

Hermodsson, Ö. 2010. *Brunnaområdet i Håbo arkeologisk utredning steg 1: Brunna 1:1-13, Bålsta 2:58, Lundby 2:1, 3:1, 5:1, Yttergrans socken, Håbo kommun, Uppland*. Rapport 2010:56. Stiftelsen Kulturmiljövård.

Modig, A (red). 1989. *Arkeologi på väg. Undersökningar för E18 Enköping – Bålsta*. Riksantikvarieämbetet.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projektnr:</i>	14063
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	423-821-14
<i>Undersökningsperiod:</i>	2014-10-02 t.o.m. 2014-10-03
<i>Exploateringsyta:</i>	944 m ²
<i>Personal:</i>	Projektledare: Mats Nelson Arkeolog: Ingela Harryson
<i>Belägenhet:</i>	Bålsta 1:596, Yttergran socken, Håbo kommun, Uppsala län, Uppland
<i>Ekonomisk karta:</i>	11h1j
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF 99 TM
<i>Koordinater:</i>	x6607675 y641840
<i>Höjdsystem:</i>	RH00
<i>Inmätningmetod:</i>	RTK-GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	21 digitala fotografier (KM14063_01-KM14063_21) slutförvaras hos ATA.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.

BILAGOR

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Area, m ²	Längd, m	Djup, m	Topografiskt läge	Fyllning	Beskrivning	Anläggningar	Övrigt
200	17,3	4,5	0,1	Krönet	Under torven ett lager fin sand, ca 0,05 m tjockt, och därunder morän.	Flera större stenar i norra delen av schaktet. Kring stenarna i sanden förekom sparsamt med träkol, vilket inte påträffades i schakt 280 eller 285. Upp till 0,3 m stora stenar stack upp ur moränen.	A487	
204	30,8	6,1	0,1–0,15	SV-sluttning	I ytan ett ca 0,05–0,1 m tjockt torvlager, därunder 0,05 m tjockt lager fin sand med enstaka stenar, i botten morängrus.	I norra delen ett stenblock med spår av eldning och frostsprängning, ca 2×2,5×1 m stort. I sanden fanns fragment av träkol som kan härröra från kulturaktivitet eller skogsbrand.	A218	
212	15,3	9,5	0,1–0,2	SV-sluttning	Under torven ett ca 0,1–0,2 m tjockt lager fin sand, därunder morängrus.	I västra delen natursten.		Inget av arkeologiskt intresse i schaktet.
231	36,0	12,1	0,1–0,3	SV-sluttning, i NÖ krönläge.	Ca 0,05 m tjockt lager torv. I nordöstra delen framkom därunder grusig morän som påminde om vägbanks-material. I resten av schaktet fanns ett fint sandlager som i västra delen var ca 0,1 m tjockt.	Centralt i schaktet löpte del av stensträng. I sydvästra delen av schaktet fanns en öppning i stensträngen som kan vara en ingång. Flera av blocken i stensträngen förefaller vara markfasta.	A242	Avsaknaden av fin sand på krönet kan bero på svallning, erosion eller att sand hämtats till grönsaksodling.
263	9,9	3,4	0,2	V-sluttning	Under torven ett ca 0,15 m tjockt lager fin sand, därunder morän.	Centralt i schaktet låg en större sten, ca 0,6 m stor, men den bildade ingen konstruktion. I Ö låg ett par	A242 ?	

Schakt	Area, m ²	Längd, m	Djup, m	Topografiskt läge	Fyllning	Beskrivning	Anläggningar	Övrigt
267	11,3	6,4	0,05–0,1	Krönet	Torv och därunder morängrus, helt avsaknad av fin sand.	större block, över 1 m stora, vilka kan ha ingått i stensträngen A242. Morängruset påminde om vägbanksmaterial.		Inget av arkeologiskt intresse i schaktet.
272	3,0	2,5	0,3	Ö-sluttning	Under ett 0,05 m tjockt lager med torv fanns ett ca 0,25 m tjockt lager med fin sand, därunder morän.	Mycket småsten, upp till 0,1 m stora.		Inget av arkeologiskt intresse i schaktet.
276	4,1	3,3	0,2	Krönet	Torv och därunder ett tunt, ca 0,05 m djupt, lager med fin sand. Därunder morängrus.	Upp till 0,3 m stora stenar stack upp ur moränen.		Inget av arkeologiskt intresse i schaktet.
280	5,5	4,7	0,1–0,2	Krönet mot Ö	Torv och därunder ca 0,1 m tjockt lager fin sand, i botten morän.	Upp till 0,3 m stora stenar stack upp ur moränen. Upp till 1 m stora stenblock kring schaktet i V delen.		Inget av arkeologiskt intresse i schaktet.
285	49,4	15,6	0,1–0,2	V-sluttning	I ytan ett ca 0,05 m tjockt torvlager, därunder fin sand och i botten morängrus.	I S delen av schaktet löpte stensträngen A242 som här var förstärkt med upp till tre rader sten och kröker av mot NÖ. Sandlagret var tjockare och mer tydligt alldeles Ö om stensträngen, nedanför åt V framkom moränen nästan omedelbart under torven. Upp till 0,2 m stora stenar stack upp ur moränen. Ett par ca 1 m stora stenblock N om schaktet, vilka kan tillhört stensträngen.	A242	

Bilaga 2. Anläggningstabell

Anl. nr	Typ	Beskrivning	Anmärkning	Kontext	Längd	Bredd	Djup/ Höjd	Schakt	X	Y	Möh (max)
218	Kokgrop/härd	Gråsvart silt. Ansamling av träkol, ca 0,4 m stor. Ca 1 m ² stentäckt yta, bestående av 0,2–0,3 m stora rundade och kantiga stenar.	Kan vara upp till tre olika anläggningar.	Intill södra sidan av ett 2×2,5 m stort markfast och eldpåverkat stenblock.	2,1	2,0	Okänd	204	6607675	641842,4	35
242	Stensträng	Löper NV-SÖ i nederkanten av moränåsen, svänger i V delen av mot NÖ. Består av naturliga och delvis markfasta stenar, 0,5–1 m stora. Gles byggd i Ö, förstärkt i V med tre rader sten.	Osäker utsträckning i SÖ delen.	Längs med västsidan av moränryggen. Lager med fin sand utmed Ö sidan.	22,7	2,1	H: 0,4	285, 231	6607683	641843	37
307	Stensättning	Glest lagd stenkrets, sammanhängande i Ö. Består av ca 0,5–0,8 m stora och 0,2–0,5 m höga toppiga stenar delvis kantställda.	Registrerad fornlämning Yttergran 48:1. Läget var ca 10 m N om undersökningsområdet.	Krönläge med exponering mot Ö.	7,6	5,8	H: 0,5		6607705	641844	39
487	Stenkrets	Flera större stenar i halvcirkel V om central sten. Gav ett anlagt intryck. Kring stenarna förekom träkol. Inga fynd.	Ej bedömd som grav. Kan vara del av glest lagd stenkrets.	Krönläge med exponering mot Ö.	2,7	2,1	H: 0,3	200	6607691	641849	38